

Journal of Social Intervention: Theory and Practice – 2022 – Volume 31, Issue 2, pp. 95–102
<http://doi.org/10.18352/jsi.732>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Willem Trommel (2017). *Veerkrachtig bestuur. Voorbij neoliberale drift en populistische kramp*. Den Haag: Boom. 253 pagina's. € 38,00. ISBN 9789462368224

BOOKS

YKE VAN DER SCHOOR

Yke van der Schoor, Universiteit voor Humanistiek. Yke doet onderzoek naar praktijken en dynamieken van sociale veerkracht in het welzijnswerk van Stichting Humanitas in Rotterdam. Email: y.vanderschoor@uvh.nl promovendus

(BE)STUREN VANUIT MAATSCHAPPELIJKE VEERKRACHT

INLEIDING

In het boek *Veerkrachtig bestuur. Voorbij neoliberale drift en populistische kramp* (2017) onderzoekt Willem Trommel de vraag hoe de Nederlandse samenleving uit de greep van het neoliberalisme en populisme kan komen en in plaats daarvan kan gaan vertrouwen op en sturen vanuit maatschappelijke veerkracht. Trommel neemt de lezer mee op een verkenningstocht, gebaseerd op zijn denk- en onderzoekswerk als bestuurssocioloog en hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hoewel het boek een aantal jaren geleden is gepubliceerd, is het bij uitstek nu relevant. Trommel's boek helpt lezers om de huidige problemen in het openbaar bestuur beter te begrijpen, denk bijvoorbeeld aan de Toeslagenaffaire

BOOKS

en discussies over de 'nieuwe bestuurscultuur'. Bovendien biedt het boek belangrijke inzichten in de politiek-bestuurlijke context van het sociaal werk. Trommel belicht in zijn boek een aantal maatschappelijke ontwikkelingen die invloed hebben op het sociaal werk, waaronder kapitalisme, globalisering en polarisering. Daarbij bespreekt Trommel op kritische wijze hoe in bestuur en beleid wordt omgegaan met deze ontwikkelingen, en verkent hij oplossingsrichtingen "voorbij neoliberale drift en populistische kramp", zoals de ondertitel van het boek luidt. Sturing vanuit maatschappelijke veerkracht vormt hierbij het uitgangspunt.

Het boek bestaat uit drie delen. In deel 1 beschrijft Trommel de opkomst van het neoliberale gedachtegoed en de populistische tegenreactie daarop, de wijze waarop neoliberale principes uitdrukking krijgen in bestuur en beleid, en de invloed van liberaal beleid op burgers. In deel 2 bespreekt Trommel een tweetal populaire 'oplossingen' die in de sociologische en bestuurskundige literatuur worden geformuleerd voor de problemen van het neoliberalisme, namelijk professionalisme en vermaatschappelijking van bestuur. In deel 3 onderzoekt Trommel de betekenis en potentie van maatschappelijke veerkracht als uitgangspunt voor een nieuw type *grassroots* bestuur.

Het spook dat neoliberalisme heet

Het eerste deel van het boek bestaat uit een uitgebreide probleemanalyse. Trommel onderscheidt hierbij twee actuele maatschappelijke problemen. Het eerste probleem is het "virus dat neoliberalisme heet", ofwel "neoliberale drift" (p. 15). Het tweede probleem is de "verlammende werking van de populistische polarisatiepraktijk" ofwel "populistische kramp" (p. 42).

Neoliberalisme is volgens Trommel een welbewuste politieke strategie en verzameling van overheidsinterventies, die publieke instituties, sociale relaties en burgers plaatsen onder het "regime van marktwerking" (pp. 22-23). Kenmerkend voor neoliberalisme is het obsessieve geloof in maatschappelijke maakbaarheid. Voortbouwend op inzichten van denkers zoals Michel Foucault (1977), Thomas Piketty (2014) en Ulrich Beck (1992), en geïllustreerd aan de hand van het werk van romanciers Ayn Rand (1964) en Michel Houellebecq (1994), zet Trommel de opkomst en principes van het neoliberale gedachtegoed helder en stevig neer.

Vervolgens wordt het probleem van populistische kramp uiteengezet. Trommel verklaart de opkomst van het populisme vanuit het neoliberalisme: "neoliberalisme baart populisme", aldus Trommel (p. 39). Populisme is volgens hem een logische tegenreactie op het neoliberalisme. Het neoliberalisme - in de vorm van marktwerking, prestatiesturing en allerhande

controlemechanismen van de overheid - creëert namelijk wantrouwen tussen burgers en overheid, en tussen burgers onderling. Dit wantrouwen vindt vervolgens zijn weerslag in het populisme. Populisme beschrijft Trommel als een “versteende polarisatiepraktijk”, die wordt gekenmerkt door een cultuur van argwaan (p. 61). Het probleem van populisme is niet het polariseren *an sich*, maar de verstarring van standpunten in het publieke debat. Trommel illustreert het Nederlandse populisme aan de hand van voorbeelden en bekende uitspraken van Ayaan Hirsi Ali, Geert Wilders, Heleen Mees en Mark Rutte.

Daarna gaat Trommel in op de manier waarop het neoliberalisme uitdrukking krijgt in de bestuurspraktijk, namelijk in de vorm van “gulzig bestuur” (p. 63). Gulzig bestuur verwijst naar de toenemende mate waarin de overheid zich bemoeit met het persoonlijke leven en de keuzes van burgers. Trommel verklaart de opkomst van gulzig bestuur vanuit de angst voor verlies van maatschappelijke maakbaarheid, hét neoliberale ideaal bij uitstek:

“Publieke autoriteiten moeten sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw vrezen dat zij hun greep op de maatschappelijke werkelijkheid aan het verliezen zijn. Vanuit die angst vormen zich patronen van gulzig bestuur” (p. 66).

Kenmerkend voor gulzig bestuur is dat zij beleid genereert dat koste wat kost moet slagen. Dit laatste acht Trommel bij uitstek problematisch, omdat de overheid door haar toenemende ambities, beleidsinterventies en controledrang niet meer toekomt aan de uitvoering van haar klassieke taken. Het probleem van de neoliberale (gulzige) bestuurspraktijk is daarom dat zij zich volgens Trommel “regelmatig buiten de oevers van rechtstaat en democratie begeeft” (p. 65).

Tot slot gaat Trommel in op de vraag wat liberaal beleid en gulzig bestuur doet met burgers. Hij past deze vraag toe op het activeringsbeleid in het sociaal domein. De (negatieve) effecten van het activeringsbeleid op de burgers die het betreft worden door Trommel geanalyseerd in termen van vernedering en respectloosheid, aan de hand van inzichten uit het werk van Avishai Margalit (1996) en Richard Sennett (2003).

Oplösungen die tekortschieten

In het tweede deel van zijn boek verkent Trommel een tweetal populaire ‘oplossingen’ die in de sociologische en bestuurskundige literatuur worden geformuleerd voor de problemen

BOOKS

van het neoliberalisme. De eerste oplossing is professionalisme. De tweede oplossing is vermaatschappelijking van bestuur.

Allereerst behandelt Trommel de "problematische wedergeboorte" (p. 119) van het professionaliseringsideaal: het idee dat professionals primair worden gedreven door een maatschappelijk doel, handelen vanuit intrinsieke waarden, en op basis van hun specifieke kennis en vaardigheden de kwalitatief beste dienstverlening kunnen bieden in de publieke sector. Professionals vormen volgens dit ideaal een belangrijk tegengif voor de problemen van het neoliberalisme, maar staan tegelijkertijd door het neoliberalisme onder druk: hun handelingsvrijheid wordt immers ernstig beperkt door de toenemende prestatiesturing en controledrang van de overheid (pp. 136-140). Trommel neemt de lezer mee door de geschiedenis van het denken over professionalisme. Hij bespreekt hierbij zowel het ideaalbeeld van de onbaatzuchtige professional, als de felle kritiek op dit ideaal van denkers zoals Ivan Illich (1971), Michel Foucault (1977) en Hans Achterhuis (1981). Trommel concludeert dat professionalisme onvoldoende oplossingen biedt voor de problemen van het neoliberalisme: ook het professionaliseringsstreven stapt namelijk in de valkuil van het maatschappelijke maakbaarheidsdenken.

Vervolgens bespreekt Trommel de tweede oplossing: vermaatschappelijking van bestuur. Vermaatschappelijking van bestuur verwijst naar het idee dat lokale gemeenschappen in staat zijn en ruimte moeten krijgen om zelf problemen aan te pakken. Dit ideaal krijgt praktische uitwerking in het decentralisatiebeleid dat sinds 2007 (met de Wmo) is ingezet. De wending naar de lokale gemeenschap wordt door Trommel kritisch geanalyseerd als een mogelijke "handreiking aan het populistisch verlangen naar 'eigen identiteit'" (p. 143). Het risico van vermaatschappelijking van bestuur is dan ook dat zij kan vervallen in lokaal populisme.

Trommel introduceert daarom een alternatief voor de huidige praktijk van vermaatschappelijking: de ambachtelijke gemeenschap, *crafting community*, een term die hij ontleent aan het werk van Richard Sennett (2008). De *crafting community* is een leidende notie in Trommel's theorie over sturing vanuit maatschappelijke veerkracht en verwijst naar:

Gemeenschappen die vogels van diverse pluimage herbergen en verbinden – managers, politici, professionals, burgers, wetenschappers, ambtenaren, bestuurders, belangenbehartigers – vogels die met elkaar het geloof delen dat ze gezamenlijk 'iets nieuws' kunnen bouwen in het publieke domein, al weet niemand hoe dat er precies uit zal komen te zien (p. 15)

Sturen vanuit maatschappelijke veerkracht

In het derde deel van het boek onderzoekt Trommel de vraag wat een samenleving veerkrachtig maakt, wat het sturen vanuit maatschappelijke veerkracht inhoudt, en hoe *crafting communities* een oplossing kunnen vormen voor de problemen van neoliberale drift en populistische kramp.

Maatschappelijke veerkracht gaat volgens Trommel in de kern om “het vermogen om tegenover de schok van verlies [van maakbaarheid] nieuwe hoop op een goed leven te doen opbloeien” (p. 168). Cruciale instituties voor maatschappelijke veerkracht zijn volgens hem de rechtstaat, de wetenschap en de verzorgingsstaat. Trommel beargumenteert niet zozeer dat de klassieke verzorgingsstaat nieuw leven ingeblazen moet worden, maar pleit voor “eerherstel van een aantal grondbeginselen [van de verzorgingsstaat], die in een nieuw jasje vorm zullen moeten krijgen.” (p. 181). De *crafting community* is zo'n 'nieuw jasje'.

Vervolgens gaat Trommel dieper in op alternatieven voor liberaal gulzig bestuur. Hij vertrekt hierbij vanuit het veerkrachtbegrip, waarbij hij tevens stilstaat bij de “schijnpolitiek van veerkracht (...) die in allerlei toonaarden tamboereert op het belang van zelfdoen, eigen kracht, empowerment, en wat al niet” (pp. 198-199). In de politiek van maatschappelijke veerkracht die Trommel zelf voorstaat, zijn echter de vragen, ervaringen en perspectieven van burgers (weer) leidend.

De door Trommel voorgestelde politiek van maatschappelijke veerkracht krijgt vorm via de eerdergenoemde *crafting communities*. Deze gemeenschappen ontwikkelen nieuwe verbindingen tussen de principes van de rechtstaat, wetenschap en verzorgingsstaat, en urgente maatschappelijke ontwikkelingen en samenlevingsvraagstukken. Trommel karakteriseert de *crafting community* vooral op ideaaltypische wijze, als mogelijke bestuurspraktijk voor een toekomst buiten het neoliberalisme. Het potentieel van de *crafting community* volgens Trommel is namelijk dat ze invulling kan geven aan datgene waar maatschappelijke veerkracht mee begint: aanvaarding van maakbaarheidsverlies.

Conclusie

De grote kracht van Trommels boek is de kritische doordenking van het neoliberale gedachtegoed en de uitwerking daarvan in de vorm van 'gulzig bestuur' (hoofdstuk 4) en 'vernedereend beleid'

BOOKS

(hoofdstuk 5). Het boek biedt sociale professionals hiermee een relevante analyse van de politiek-bestuurlijke context waarbinnen zij hun werk uitvoeren. Daarnaast geeft Trommel in zijn boek een mooie en heldere uiteenzetting van de theorievorming over professionalisme, die relevant is voor de huidige discussies rondom de professionalisering van het sociaal werk en de professionele identiteit van sociaal werkers (Le Sage, 2022; Van Pelt et al., 2020).

Met zijn verkenning van het begrip maatschappelijke veerkracht en de praktijk(en) van *crafting communities* inspireert Trommel bovendien tot nadenken over alternatieve vormen van bestuur en gemeenschap, die recht doen aan de complexiteit, diversiteit en onzekerheid van de moderne samenleving. Dit is vooral nodig gezien de problemen in het openbaar bestuur (waaronder de Toeslagenaffaire) en de discussies over de 'nieuwe bestuurscultuur' in de overheid en politiek (Aharouay & De Koning, 2022; Du Pré, 2022; Minder incidenten, 2022).

Het boek getuigt daarbij van de eruditie en maatschappelijke betrokkenheid van Trommel zelf, die een grote hoeveelheid ideeën, concepten en theorieën uiteenzet en relateert aan actuele maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen. De kritische insteek en de levendige schrijfstijl van Trommel bevorderen het leesplezier. Hij prikkelt de lezer met zijn scherpe zinnen en creatieve metaforen, die soms een glimlach en soms ergernis opwekken, maar in elk geval nooit saai zijn.

Tegelijkertijd zijn er ook een aantal kanttekeningen te plaatsen bij het boek. Ten eerste de vraag of Trommel zijn ambities waarmaakt: zijn verkenning van "veerkrachtig bestuur voorbij neoliberale drift en populistische kramp" (de titel van het boek) blijft namelijk wat in het luchtledige hangen. Maatschappelijke veerkracht en de *crafting community* zijn sleutelbegrippen en oriëntatiepunten in Trommels zoektocht naar een alternatieve bestuursvorm voorbij de neoliberale "participatiesamenleving", maar worden inhoudelijk beperkt uitgewerkt. Zijn beschrijving van de kenmerken van de *crafting community* is ideaaltypisch en dient vooral ter verbeelding van een nieuw soort gemeenschappelijk bestuur dat van onderaf vorm moet krijgen. Trommel had de lezer meer mee kunnen nemen in de empirische werkelijkheid en praktische verwezenlijking van deze (volgens hem) opkomende gemeenschappen.

Een tweede kanttekening is de beperkte aandacht voor de werking van macht en belangenverschillen in *crafting communities*. Trommel lijkt er vanuit te gaan dat macht en kennis tussen de diverse leden van *crafting communities* min of meer gelijk verdeeld zijn, en dat de leden op basis van gelijkwaardigheid overeenstemming (kunnen) bereiken over waarden, doelen, plannen en praktijken. Maar waar hij deze hypothese precies op baseert is onduidelijk.

Mede hierdoor wordt onvoldoende helder hóe *crafting communities* dan precies een uitweg kunnen vormen uit het volgens Trommel zeer reële en alomtegenwoordige probleem van 'het' neoliberalisme en populisme in de samenleving, zonder in dezelfde valkuil van machtsongelijkheid, maakbaarheidsdrang en (onderling) wantrouwen te vervallen. De recente Participatielezing van Tim 'S Jongers (2022), waarin hij precies dit probleem van (onderlinge) machtsverschillen aankaart, biedt hierin een belangrijk aanvullend perspectief.

Een derde kanttekening is de gebrekkige aandacht voor 'tegedenken' in het boek. Hoewel Trommels kritische analyse van de problemen van neoliberal bestuur en beleid zeker aanzetten tot reflectie, zal zijn betoog vooral weerklank vinden bij lezers aan de links-progressieve kant van het politieke spectrum. Alle voorbeelden die hij geeft van de (verderfelijke) neoliberale beleidspraktijk en het populisme komen uit rechts-conservatieve hoek. Trommel had zijn pleidooi dan ook meer kracht kunnen bijzetten als hij zich kritischer zou verhouden tot zijn eigen politieke uitgangspunten.

Al met al is *Veerkrachtig Bestuur* zeer interessant voor het sociaal werk. Trommel's boek helpt bij het doordenken van de mogelijke waarde en beperkingen van het veerkrachtidee voor het sociaal werk. Zijn kritische analyse van neoliberal bestuur en beleid helpt (toekomstig) sociaal werkers bovendien om hun positie als beroepsgroep te plaatsen in een bredere context.

REFERENTIES

- Achterhuis, H. (1981). *De markt van welzijn en geluk*. Ambo.
- Aharouay, L., & De Koning, P. (2022, 15 april). Nieuwe bestuurscultuur: wat kwam er van Rutte's goede voornemens terecht? *NRC*. Geraadpleegd van <https://advance-lexis-com.hr.idm.oclc.org/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:657D-67T1-DY4K-842W-00000-00&context=1516831>.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a new modernity*. Sage.
- Du Pré, R. (2022, 7 april). Een nieuwe bestuurscultuur? Begin eens met gewoon de waarheid spreken. *Volkskrant*. Geraadpleegd van Een nieuwe bestuurscultuur? Begin eens met gewoon de waarheid spreken (volkskrant.nl).
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: Birth of the prison*. Penguin Books.
- Houellebecq, M. (1994). *De wereld als markt en strijd*. De Arbeiderspers.
- Illich, I. (1971). *Deschooling society*. Calder & Boyars.

BOOKS

- Le Sage, L. (2022). *De professionele identiteit van de sociaal werker*. (Openbare les). Hogeschool Rotterdam.
- Margalit, A. (1996). *The decent society*. Harvard University Press.
- Minder incidenten, meer inhoud: komt er echt een nieuwe bestuurscultuur?* (2022, 17 januari). NOS. Via Minder incidenten, meer inhoud: komt er echt een nieuwe bestuurscultuur? | NOS.
- Professionalisering van sociaal werk. Theorie, praktijk en debat in Nederland en Vlaanderen*. Coutinho.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Rand, A. (1964). *The virtue of selfishness*. New American Library.
- Sennett, R. (2003). *Respect in a world of inequality*. Penguin Press.
- Sennett, R. (2008). *The craftsman*. Yale University Press.
- 'S Jongers, T. (2022, 25 maart). *Van kloof naar brug: het belang van ervaringskennis voor het verkleinen van verschillen*. Participatielezing Movisie. Terug te zien via Participatielezing 2022
- Tim 'S Jongers: 'Jullie zouden me tien jaar geleden nog geen vijftig cent hebben gegeven' | Movisie Van Pelt, M., Roose, R., Hoijtink, M., Spierts, M., & Verharen, L. (Eds.). (2020).